

Adam Hibszer

WIKLINIARSTWO W GMINIE BABICE (DOLINA GÓRNEJ WISŁY) – PRZYCZYNEK DO ZMIAN W ZAGOSPODAROWANIU DOLINY

WPROWADZENIE

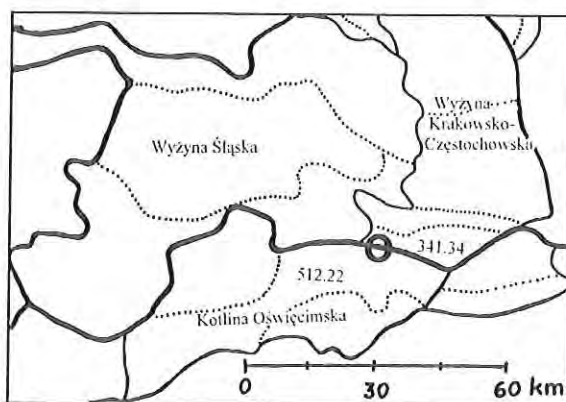
W zachodniej części woj. małopolskiego (do 1999 r. była to wschodnia część woj. katowickiego), w powiecie chrzanowskim znajduje się gmina Babice (pow. 54 km², około 9 tys. mieszkańców), która jest określana jako największe „wiklinowe zagłębienie” w południowej Polsce. Obszar ten jest przykładem splątania się żywej tradycji uprawy wikliny i wyplatania koszy z wyzwaniem współczesnej gospodarki rynkowej; co znajduje odzwierciedlenie w zmianach zagospodarowania doliny rzecznej.

Wikliniarstwo jest to uprawa na plantacjach wierzby oraz zbior i uszlachetnianie surowca wiklinowego: prętów i kijów do produkcji plecionkarskiej. Plecionkarstwo zaś, to umiejętność wykonywania przedmiotów z różnych surowców: trawy, słomy, pędów drzew i krzewów (w tym wikliny, brzozy i leszczyny), łyka, pasków skóry i sznurka splecionego z włókien roślinnych. Znajduje ono zastosowanie głównie w rybołówstwie, myślistwie, transporcie (kosze, siatki), stroju (obuwie, przepaski), budownictwie (wyplatanie ścian) i wyposażeniu wnętrz (maty). Plecionkarstwo dało początek tkactwu i jest jedną z najstarszych form rękodzieła. W Polsce plecionkarstwo jest traktowane jako rękodzieło artystyczne, dlatego dominującą rolę w systemie produkcji odgrywa system nakładczy (chałupniczy) w oparciu o firmy rodzinne, gdzie tradycja wyplatania przekazywana jest z pokolenia na pokolenie.

W okresie międzywojennym Polska była największym na świecie eksporterem wikliny i wyrobów koszykarskich. Po drugiej wojnie światowej wikliniarstwo podupadło. Siłą tradycji, w niektórych regionach kraju, z pokolenia na pokolenie przekazywane są umiejętności i wzory – całe wsie specjalizują się w wyrabianiu przedmiotów jednego rodzaju.

POŁOŻENIE I CHARAKTERYSTYKA OBSZARU

W podziale na regiony fizycznogeograficzne J. Kondrackiego (1998) obszar gminy Babice leży na pograniczu dwóch mezoregionów: Garbu Tenczyńskiego (Wyżyna Krakowsko-Częstochowska) oraz Doliny Górnej Wisły (Kotlina Oświęcimska) (rys. 1). Południową granicę gminy stanowi koryto rzeki Wisły. Usytuowanie gminy Babice na zachodnim krańcu województwa małopolskiego pomiędzy doliną Wisły na południu, a wzniesieniami Jury Krakowsko-Częstochowskiej na północy, sprawia, że blisko stąd do Katowic (40 km), Krakowa (38 km), Oświęcimia (22km), Wadowic (27 km) i Chrzanowa (12 km). Przebiegają tędy dwie drogi krajowe - pierwsza łączy Kraków ze Śląskiem, druga biegnie od Chrzanowa przez Babice i Zator do Wadowic. Gmina Babice jest enklawą czystych gleb pozbawionych skażeń przemysłowych, gdyż w odróżnieniu od pozostałych gmin powiatu chrzanowskiego, nie ma ona charakteru przemysłowego. Około 40% powierzchni gminy stanowią lasy, porastające jurajskie wzniesienia zachodniego krańca Garbu Tenczyńskiego. Tyleż samo zajmują użytki rolne, a pozostałe 20% przypada na grunty pod zabudowaniami, drogami i nieużytki. Większość ludności zajmuje się prowadzeniem własnych gospodarstw rolnych, w szczególności sadowniczych, ogrodniczych i hodowlanych. W niedalekiej przeszłości duża część mieszkańców dojeżdżała do pracy w zakładach przemysłowych Alwerni, Chrzanowa, Libiąża czy Trzebini, równocześnie zajmując się rolnictwem. Upadek przemysłu oraz trudności z produkcją rolną sprawia, że coraz liczniejsza grupa mieszkańców zasila szeregi bezrobotnych. Wielką nadzieją ludności jest gospodarka oparta na ekologicznym rolnictwie oraz rozwój na szerszą skalę tradycyjnej uprawy wierzby wiklinowej i rzemiosła koszykarskiego.

- Gmina Babice
- 341.34 Garb Tenczyński
- 512.22 Dolina Górnej Wisły

Rys. 1. Położenie gminy Babice na tle jednostek fizycznogeograficznych wg Kondrackiego
Fig.1. Location of the commune of Babice against a background of physical-geographical units (after Kondracki)

Z HISTORII WIKLINIARSTWA W GMINIE BABICE

Początek wikliniarstwa w okolicach Babice trudny jest do określenia. Jak podaje S. Polaczek (1914) koszykarstwo w oparciu o występującą w dolinie Wisły dziko rosnącą wiklinę istniało już w wieku XVIII i XIX w Olszynach, tj. w jednym z siedmiu sołectw gminy Babice. Rzemiosło to dla własnych potrzeb rozwijało się do czasów II wojny światowej, a na przełomie lat 40. i 50. XX wieku nastąpił proces jego uspołdzielczenia. W Kwaczale, Olszynach i Jankowicach powstały wówczas spółdzielnie koszykarskie, które administracyjnie podlegały Powiatowej Spółdzielni Usług Rzemieślniczych w Chrzanowie. Prace warsztatów miały charakter chałupniczy. Cztery spółdzielnie zatrudniały łącznie 175 osób. Ponadto Kółko Rolnicze w Babicach, rozwijając inicjatywę miejscowych koszykarzy – chałupników, zorganizowało spółkę koszykarską. W 1957 roku spółdzielnie koszykarskie powiatu chrzanowskiego wyprodukowały 57 tys. koszów wiklinowych zielonych, 2 tys. koszów wiklinowych okorowanych, 30,6 tys. koszy piekarskich. Głównymi odbiorcami wyrobów wiklinowych były wówczas huty szkła (m.in. huta w Sosnowcu) oraz fabryki chemiczne w Jaworznie i Oświęcimiu, centrale rybne i PGR (Ferens i in., 1969). W późniejszym okresie (zwłaszcza w latach 70.) część produkcji kierowana była na eksport, głównie do Niemiec i Szwecji. Pod koniec lat 80., z powodu upadku krajowych odbiorców oraz z przyczyn czysto ekonomicznych (brak miejscowych plantacji wymuszał konieczność sprowadzania droższej wikliny z odległych terenów), produkcja w spółdzielniach wikliniarskich ustała.

Po zmianach ustrojowych w Polsce, w latach 90. XX wieku inicjatywę produkcji wyrobów wikliniarskich przejęli prywatni przedsiębiorcy. W Olszynach i okolicy powstało wówczas kilka firm rodzinnych: Gwoździa, Fronczka, Banasia, Tarabudy oraz największa z nich Korbex Mieczysławy i Jana Gaździków. Firmy te produkują, skupują i eksportują kosze oraz wyroby artystyczne z wikliny do krajów Europy Zachodniej – głównie do Niemiec, Holandii i Belgii. W celu uniezależnienia się od obcych dostaw, nastąpiło masowe zakładanie własnych plantacji wikliny. Dla przykładu w firmie Gaździków z początkowych 35 arów w roku 1992 obszar upraw wikliny wzrósł obecnie do kilku hektarów, a plany sięgają nawet 30-40 ha. Roczna produkcja wyrobów wikliniarskich z Olszyn, mierzona liczbą załadowanych tirów wynosi obecnie 200.

Wzrost zainteresowania produktami z naturalnych surowców spowodował, że wyplatanie z wikliny stało się znaczącym źródłem dochodów dla wielu mieszkańców gminy Babice. Rozwojowi wikliniarstwa na tym terenie sprzyja nie tylko długa tradycja plecionkarstwa ale także wzrost bezrobocia, na skutek zamykania okolicznych zakładów przemysłowych oraz upadek nierentownej produkcji rolnej.

UPRAWA WIKLINY NA CELE PLECIONKARSKIE

Jak podają S. Szczukowski i in. (bez daty) spośród dużej ilości wierzb krzewiastych (wiklin) na cele plecionkarskie w Polsce najczęściej uprawiane są:

Salix americana - amerykańka, *Salix viminalis* - konopianka, *Salix amygdalina* - migdałowa i *Salix purpurea* - purpurowa. Dwie pierwsze są powszechnie uprawiane na terenie omawianej gminy. Gatunki te posiadają dużą siłę odroślową i przy corocznej eksploatacji pędów zachowują ją przez okres kilkunastu lat, wytwarzają pręty proste i nierozgałęzione, o małym rdzeniu, odznaczające się dużą giętkością i pełną przydatnością do korowania, dają wysoki plon prętów.

Odpowiednimi glebami do uprawy wikliny są głębokie gleby mineralne - piaszczyste i gliniaste oraz niektóre gleby organiczne pod warunkiem dostatecznego ich uwilgotnienia. O przydatności gleby decyduje głównie zawartość próchnicy i wilgotność. Pod plantacje tej rośliny powinno się przeznaczać grunty III, IV i V klasy bonitacji rolniczej. Wiklina wymaga gleby należycie uprawionej, odchwaszczonej (szczególnie z chwastów trwałych, głęboko ukorzenionych, lub z rozłogami) i głęboko spulchnionej. Jesienią powinna być wykonana orka specjalna na głębokość około 40 cm. Kwasowość gleb mineralnych i organicznych przeznaczanych pod wikliną powinna wynosić 5,5 do 6,5 pH. Ponadto woda, składniki pokarmowe i powietrze muszą być równocześnie dostępne w glebie dla korzeni penetrujących i wzrastających w jej głębsze warstwy.

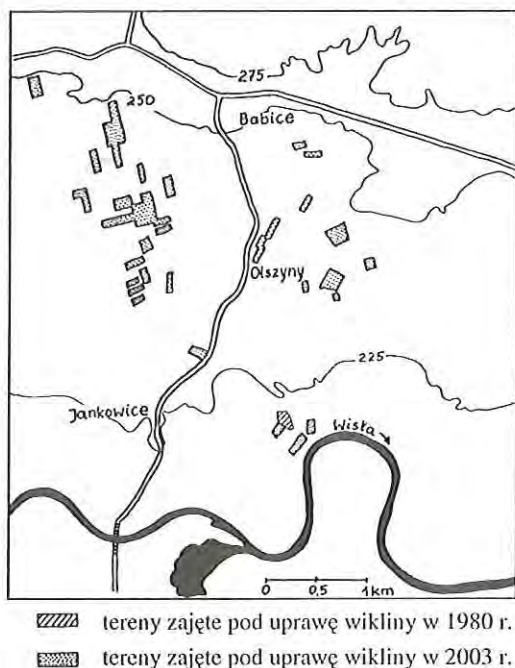
Wiklinę rozmnaża się za pomocą zrzesów (sadzonek), to znaczy kawałków pociętego pędu, które po wysadzeniu do gleby ukorzeniają się, tworząc nową roślinę. Zrzesz najczęściej ma długość 25 cm, a grubość mierzona w jego środku waha się od 5 do 12 mm. Zrzeszy sadzi się zasadniczo wiosną, chociaż możliwe jest sadzenie wikliny także jesienią. Gatunki i odmiany przeznaczone do produkcji pędów jednorocznych sadzi się w rozstawie 40 x 12,5 cm (200 tys. zrzesów/ ha). Szybko rosnące klony, przeznaczone do użytkowania co 2-3 lata (kije) sadzi się najczęściej w zagęszczeniu 100 tys. sztuk zrzesów na 1 ha (50 x 20 cm).

Ważnym zadaniem plantatora jest utrzymanie uprawy wikliny w stanie nie zachwaszczonym, gdyż w pierwszym roku ma ona małą zdolność konkurencyjną w stosunku do chwastów. Skutecznym sposobem ich niszczenia na plantacji wikliny jest pielęgnacja chemiczno-mechaniczna, polegająca na opryskiwaniu herbicydami glebowymi bezpośrednio po sadzeniu wikliny (zanim zaczną się rozwijać pędy) i przynajmniej dwukrotnym spulchnieniu międzyrzędzi za pomocą pielnika do czasu zwarcia roślin na plantacji. W dalszych latach użytkowania, w pełni zwartych krzewostanach wiklinowych, z reguły pielęgnacja jest zbędna (Szczukowski i in., bez daty).

Zbiór wikliny odbywa się w cyklu jednorocznym, dwuletnim lub trzyletnim. Do wycinania (zbioru) wikliny można przystąpić po zatrzymaniu wegetacji, gdy z pędów opadną liście. Zbiór pędów przeprowadza się od połowy listopada do końca marca, ręcznie lub maszynowo (Program edukacyjny..., 2003).

Rozwój wikliniarstwa na omawianym terenie przyczynia się do zmian w zagospodarowaniu doliny rzecznej. Plantacje wikliny przemieszczają się z terenów leżących bliżej koryta rzeki, na obszary oddalone od koryta (rys. 2). Stosunki wodne dla uprawianej wierzby wiklinowej są tu równie korzystne jak na obszarach położonych bliżej koryta Wisły. Coraz częściej pod uprawę wikliny wykorzystuje się odłogowane pola, nawet bardzo dobre grunty na glebach pszenno-buraczanych.

Upadek dotychczasowej nierentownej produkcji rolnej uwolni kolejne tereny pod uprawę wierzby na znacznych obszarach gminy. Naturalną barierą dla uprawy wierzby stanowią jedynie wapienne wzniesienia Garbu Tenczyńskiego, zajmujące północną część omawianego obszaru, gdzie występują niekorzystne warunki wodne pod uprawę tej rośliny.

Rys. 2. Obszary zajęte pod uprawę wierzby wiklinowej w roku 1980 i 2003
 Fig. 2. Areas occupied by red willow growing in 1980 and 2003

PRZYGOTOWANIE WIKLINY DO PRODUKCJI WYROBÓW

Przygotowanie wikliny do produkcji plecionkarskiej polega na jej uszlachetnianiu (korowaniu) czyli na pozbawieniu prętów i kijów kory. Uzyskuje się w ten sposób efekt estetyczny a ponadto osiąga się większą trwałość wikliny i wyrobów z niej wykonanych. Pręty (wycięte jednoroczne pędy wikliny) mają zawsze roczne drewno. Pręty o długości 60, 80 i 100 cm używane są do wyplotu wyrobów galanteryjnych. Wiklina o długości 120, 140, 160 cm używana jest do wyrobu przedmiotów średniej wielkości (są to długości wikliny najbardziej poszukiwane przez producentów wyrobów koszykarskich). Pędy pozostawione na roślinie przez dwa lub nawet cztery okresy wegetacji, po wycięciu nazywane są kijami. Po tym okresie, w zależności od gatunku wikliny, uzyskują one średnicę od 2 do 4 cm. Pręty i kije przez ich uszlachetnienie zmieniają swoje właściwości

i jakość. Poprzez przetwórstwo zmienia się i różnicuje ich przydatność plecionkarską:

- wiklina zielona to świeże pręty jednoroczne, które po ścięciu mają dużą wilgotność. Poprzez ich moczarkowanie i korowanie stanowią wyjściowy surowiec do produkcji wikliny białej. Mogą być one również użyte do gotowania w celu uzyskania wikliny czerwonej.

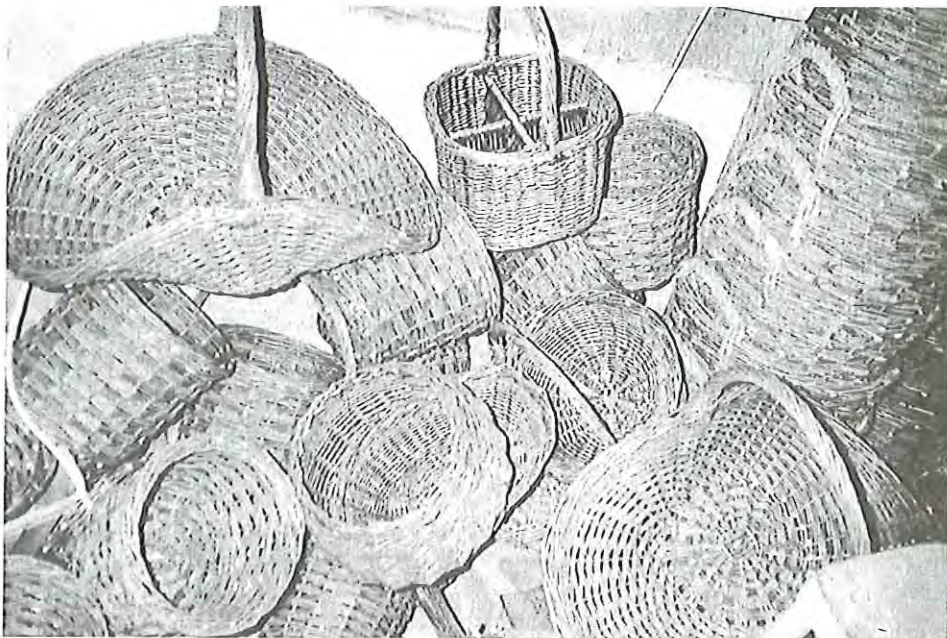
- wiklina powietrznie sucha - nie korowana, uzyskiwana jest przez suszenie wikliny zielonej. Pręty w trakcie ich suszenia tracą około 50% swej masy w wyniku utraty wody.

- wiklina biała – moczarkowana. Produktem wyjściowym są świeże, zielone pręty, które wstawia się wczesną wiosną do moczarek (moczarki są to zagłębione w glebie zbiorniki, naturalne stawy, lub specjalnie przygotowane baseny, wypełnione wodą do głębokości około 15 cm). Po pewnym czasie w prętach uaktywnia się miazga twórcza, która stymuluje pojawienie się listków i korzonek, umożliwia ona łatwe zdejmowanie kory. W naszym klimacie korowanie wikliny z moczarek rozpoczyna się około 15 maja i trwa od 6 do 7 tygodni.

- wiklina czerwona – gotowana. Białe drewno wikliny w czasie jej gotowania (warzenia), barwi się na kolor ceglastoczerwony, pod wpływem barwników i kwasu salicylowego zawartych w korze. Po okorowaniu i wysuszeniu pręty mają ten kolor w różnych odcieniach. Barwa prętów zależna jest między innymi od gatunku wikliny i sposobu ich kolorowania (barwienia). Do gotowania można użyć wikliny zielonej - świeżej lub powietrznie suchej. Z wikliny zielonej świeżej, w procesie jej uszlachetniania uzyskuje się średnio około 30% prętów okorowanych, suchych o wilgotności 15%.

Z wierzby wikliniarskiej można produkować kilka rodzajów wyrobów. Kosze na kartofle, balony do wina, kolekcje ogrodowe - kosze do kwiatów, nasadzeń, płyty produkuje się z wikliny nieokorowanej tzw. „zielonej”: świeżej lub parzonej i suszonej napowietrznie. Z wikliny korowanej (gotowanej) lub moczarkowanej naturalnie białej wytwarza się wyroby tzw. „nabijane” - kufry, walizy, kosze piknikowe i piekarskie, meble i wyroby szkieletowe (kanapy, fotele krzesła, etażerki), galanterię, tacki kosze na zakupy oraz zabawki. Wyroby kombinowane powstają z połączenia różnych materiałów - drewna, metalu oraz słomy.

Głównymi wyrobami wikliniarzy z gminy Babice są kosze oraz różnokształtne pojemniki na kwiaty (fot. 1, 2).

Fot. 1. Kosze z wikliny - główny wyrób olszyńskich wikliniarzy (fot. A. Hibszer)

Photo 1. Baskets made of red willow - main product of wicker makers from Olszyny (photo by A. Hibszer)

Fot. 2. Pojemniki na kwiaty - przykłady wyrobów z wikliny (fot. A. Hibszer)

Photo 2. Flower containers - the example of products made of red willow (photo by A. Hibszer)

INNE MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA WIKLINY

Oprócz zastosowania jako surowiec plecionkarski wiklina ma wiele innych zastosowań: służy za faszynę, używa się jej też do produkcji celulozy i płyt pilśniowych, a z kory otrzymuje się garbniki i salicynę (lecniczy glikozyd). Wiklinę sadi się też jako rośliny pionierskie przy zagospodarowywaniu nieużytków i w celu zapobieżenia erozji gleby; a także w zadrzewieniach krajobrazu otwartego, w parkach i osiedlach. Według S. Szczukowskiego (bez daty) i M. Stolarskiego (2003) w ostatnich latach w Polsce wzrasta zainteresowanie wierzba energetyczną, służącą do produkcji biomasy. Wprowadzenie szybko rosnących wierzb krzewiastych oraz innych gatunków na grunty rolnicze i pozyskiwanie ich biomasy do celów bioenergetycznych pozwoliłoby na: zagospodarowanie części gruntów aktualnie niewykorzystanych rolniczo; wprowadzenie na rynek nowego przyjaznego dla środowiska biopaliwa – tańszego od kopalin (Tabela 1); uzyskanie energii cieplnej – produktu o większej wartości dodanej niż ma sam surowiec; zatrudnienie osób bezrobotnych na obszarach wiejskich i w innych dziedzinach związanych z wytwarzaniem urządzeń do lokalnej energetyki oraz dopływ dochodów (Stolarski, 2003).

Tab. 1. Koszt wytworzenia energii cieplnej z różnych paliw (wg Stolarskiego, 2003 zmienione)
Tab. 1. Cost of heat energy generation from different kinds of fuel (after Stolarski, 2003, changed)

Lp.	Rodzaj paliwa	Koszt w zł/GJ
1.	Słoma zbóż	8,00
2.	Zrębki wierzb krzewiastych (sucha masa drewna)	15,26
3.	Drewno-szczapy (powietrznie sucha masa drewna)	16,90
4.	Węgiel kamienny	20,80
5.	Gaz ziemny	33,00
6.	Olej opałowy	46,94

Bardzo prawdopodobnym procesem, który może zaistnieć na obszarze gminy Babice będzie wprowadzanie upraw wierzby krzewiastej, wykorzystywanej do celów energetycznych. Trudności ze zbytem produktów żywnościowych przez miejscowych rolników z pewnością spowodują wzrost powierzchni gruntów odlogowanych. Dla wielu gospodarstw rolnych wykorzystanie gruntów pod uprawy energetyczne może być wielką szansą. Przyczynić się tu może także brak dalszych mocy przerobowych w dotychczasowej produkcji plecionkarskiej. Gdyby, zgodnie z przewidywaniami zjawisko to faktycznie miało miejsce, już w najbliższych latach będzie można obserwować dalsze zmiany w zagospodarowaniu doliny rzecznej w tej okolicy – plantacje wierzby wiklinowej pokryją dalsze tereny gminy Babice.

LITERATURA

- Ferens B., Filimowski M., Kozub J., Mazaraki M., Pakuła L., [red.] 1969: *Ziemia Chrzanowska i Jaworzno*. Monografia. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Kondracki J., 1998: *Geografia regionalna Polski*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Połaczek S., 1914: *Powiat chrzanowski w W. Ks. Krakowskiem*. Kraków.
- Program edukacyjny dotyczący produkcji, przetwarzania i wykorzystania biomasy z upraw zorganizowanych oraz warunków dofinansowania i indywidualnych przedsięwzięć z tego zakresu. Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Mikołów, 2003.
- Stolarski M. J., 2003: *Bioenergia pozyskiwana z gruntów rolniczych ze szczególnym uwzględnieniem wierz krzewiastych*. W: Program edukacyjny dotyczący produkcji, przetwarzania i wykorzystania biomasy z upraw zorganizowanych oraz warunków dofinansowania i indywidualnych przedsięwzięć z tego zakresu. Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Mikołów.
- Szczukowski S., Tworkowski J., Wiwart M., (bez daty): *Wiklina. Uprawa i uszlachetnianie. (poradnik)*. Akademia Rolniczo-Techniczna, Olsztyn.
- W opracowaniu wykorzystano także informacje zebrane w trakcie wywiadu z Janem Gaździkiem oraz w Urzędzie Gminy Babice <http://www.babice.pl> oraz <http://www.wikliniarstwo.pl>

SUMMARY

Wicker industry in the commune of Babice (The Upper Vistula valley) - contribution to changes in valley management

The commune of Babice in Chrzanów district is designated as the largest centre of wicker industry in southern Poland. The decline of industry in the neighbouring cities and difficulties with agricultural production makes that large hope for the population is the development of traditional cultivation of red willow and basket handicraft on the wider scale. Wicker industry in this area existed already in the 18th century, basing on widely growing red willow in the Vistula valley. The development of wicker industry in the area discussed causes changes in the management of river valley – red willow plantations occupy newer and newer terrains, more far removed from the Vistula channel. The interest in wicker products causes that in the nearest years the further changes in the valley management will follow, what appears in the increase in the growing area of red willow.

dr Adam Hibszer
Wydział Nauk o Ziemi
Uniwersytet Śląski
ul. Będzińska 60
41-200 Sosnowiec